

P.P. NEGULESCU

**ACADEMIA PLATONICĂ
DIN FLORENȚA**

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

INTRODUCERE

Nu fără îndreptățire s-a susținut că în istoria filosofiei accentul cade nu pe stabilirea faptelor, ca în istoria propriu-zisă, ci pe explicarea lor. Într-adevăr, lucrurile din trecut pe care trebuie să ni le povestească formele obișnuite ale istoriei – cea politică bunăoară sau cea economică – sunt nenumăratele acțiuni, individuale și colective, ce au alcătuit viața omenirii dintr-un timp dat, mai mult sau mai puțin îndepărtat de noi, și de care nu mai putem lua cunoștință, astăzi, în mod direct. Reconstituirea lor exactă devine astfel o problemă, care este mai totdeauna complicată și nu arareori anevoioasă. Când e vorba însă de istoria filosofiei, faptele, care sunt sistemele filosofice, stau la dispoziția oricui în operele respective, care se pot găsi fără prea multă greutate la librării sau, pentru vremurile mai vechi, în biblioteci.

Cu toate acestea, nici în istoria filosofiei stabilirea faptelor nu e totdeauna ușoară. Câteodată, unele obscurități, unele incertitudini sau chiar unele interpretări greșite care, întrucât s-au răspândit și au găsit crezământ, tind să prezinte unele aspecte ale cugetării filosofice a trecutului într-o altă lumină decât cea adevărată, reclamă cercetări amănunțite și studii aprofundate. Un caz de acest fel ne oferă „problema” Academiei platonice din Florența, de la sfârșitul veacului al XV-lea. Nu se știe încă bine, în istoria filosofiei, ce a fost această „instituție” culturală – dacă a fost una. Deși cei ce s-au ocupat de ea au fost destul de numeroși, iar îndoielile ce s-au ridicat cu privire la natura ei n-au fost mai puține, se găsesc încă, astăzi, istorici ai filosofiei care susțin cu seninătate – sau lasă măcar a se înțelege – că Academia platonică din Florența a fost o „școală”. Așa face bunăoară Friedrich Jodl, în opera sa „Geschichte der neueren Philosophie” – apărută, e drept,

după moartea autorului, în 1927, dar reprezentând cursurile pe care le ținuse asupra filosofiei „mai noi”, ca profesor la Universitatea din Viena. Referindu-se la influența pe care filosoful bizantin Plethon a exercitat-o asupra lui Cosimo de' Medici, istoricul austriac spune că această influență „a provocat întemeierea Academiei platonice din Florența, în care a părut că revenea la viață acea Școală din Atena, prin a cărei desființare, cu nouă veacuri mai înainte, Justinian luase filosofiei antice în agonie ultima suflare”. Și adaugă apoi: „Din această Academie a ieșit Marsilio Ficino, care, prin traducerea operelor lui Platon în latinește, și-a câștigat cele mai mari merite, în ceea ce privește cunoașterea filosofiei platonice după izvoare și răspândirea ei în Occident”¹.

Din aceste cuvinte ale lui Jodl ar părea să rezulte că Academia plonică din Florența a existat înainte de filosoful italian de care e vorba, de vreme ce însemnatul propovăduitor occidental al filosofiei lui Platon „a ieșit”, cu formația intelectuală prin care a putut să ajungă ceea ce a fost, din sânul ei, cum ar ieși din orice instituție de cultură cei ce și-au dobândit într-însa cunoștințele necesare. Adevărul istoric este însă altul. Marsilio Ficino a studiat singur, înainte de a lua ființă Academia în chestiune, operele lui Platon și ale neoplatonicienilor – și numai fiindcă le aprofundase mai bine decât alții a devenit un centru de atracție pentru cei ce se interesau de acele opere, prea puțin cunoscute încă de umaniștii italieni de pe la jumătatea veacului al XV-lea. Numai așa s-a putut forma, în jurul acestui inițiator, cercul de învățați ce a primit numele de „Academie” plonică, fără să fi fost o societate constituită, de felul celor ce poartă astăzi un nume analog, și cu atât mai puțin o instituție cu caracter didactic.

Curios e și faptul că pentru lămurirea acestui punct s-a scris, acum un sfert de veac, o operă neobișnuit de voluminoasă care, deși ne pune la dispoziție un material de istorie literară, al cărui preț nu putem să nu-l recunoaștem, nu ne aduce totuși lumina dorită. E opera lui Arnaldo della Tore,

¹ Fr. Jodl, *Geschichte der neueren Philosophie*, aus dem Nachlass herausgegeben von Dr. Karl Roretz, Privatdozent an der Universität Wien, 1927, p. 43.

intitulată „Storia dell'Accademia platonica di Firenze”, în care găsim, e drept, o amplă descriere a împrejurărilor în care au trăit și au lucrat oamenii ce au alcătuit „instituția” cu pricina, nu însă și o imagine destul de limpede a ceea ce a fost, într-adevăr, ea. Autorul nu și-a dat osteneala să studieze mai amănunțit ideile reprezentanților ei de căpetenie, ca să găsească într-însele explicarea firească a sensului mișcării filosofice pe care o începuseră. O asemenea imagine nu se poate dobândi, după părerea noastră, decât pornind de la teoria Erosului din filosofia lui Platon și urmărind modul cum această concepție, după ce a trecut prin filosofia lui Plotin, a ajuns să se răsfrângă în spiritul gânditorului florentin Marsilio Ficino. În jurul acestui gânditor s-au strâns, într-adevăr, oamenii ce au alcătuit Academia, și cartea lui asupra Iubirii ne poate singură explica coloritul afectiv, atât de pronunțat, încât pare surprinzător, al grupării libere pe care o formau ei.

În acest scop însă, trebuie să vedem mai întâi cum a ajuns lumea filosofică occidentală, care sta încă, pe la jumătatea veacului al XV-lea, sub influența peripatetismului aristotelic, să se orienteze înspre idealismul lui Platon. Istoricii au relevat importanța, pentru dezvoltarea culturii europene în general, a contactului pe care l-au luat învățații apuseni cu cei bizantini la Conciliul pentru unirea bisericilor, ce s-a deschis la Ferrara, în 1438, încheindu-și apoi lucrările, în cursul anului următor, la Florența. Un istoric italian al filosofiei din timpul Renașterii a spus chiar că acest conciliu a influențat evoluția cugetării filosofice din țara sa într-o măsură mult mai largă decât întreaga mișcare umanistă¹. Și, într-adevăr, umanismul nu deșteptase decât un interes general – destul de mare, e drept, dar prea puțin precis, poate, ca orientare – pentru Antichitatea clasică, pe care o înfățișa ca un ideal de perfecțiune, mai ales estetică. Învățații bizantini însă, prin discuțiile de la conciliu, în care se puneau destul de adesea pe terenul filosofic, utilizând argumente luate îndeosebi din operele lui Platon, au provocat o concentrare bruscă de atenție, la capetele cele mai bine înzestrate ale timpului, asupra acelor

¹ Fr. Fioretino, *Il risorgimento filosofico nel Quattrocento*, Napoli, 1885, p. 4.

opere, și au stârnit pe neașteptate un entuziasm neobișnuit pentru autorul lor.

În fruntea acelor învățați a stat, din punctul de vedere ce ne interesează, filosoful bizantin Georgios Gemistos Plethon, pe care trebuie să-l considerăm, când e vorba de geneza Academiei platonice din Florența, ca fiind primul ei inspirator. Trebuie dar să cercetăm mai de aproape de unde venea acest cugetător, ce idei avea și cum a ajuns să joace un asemenea rol în evoluția ideilor filosofice ale Apusului.

INSPIRATORUL
GEORGIOS GEMISTOS PLETHON

I. ÎMPREJURĂRILE ISTORICE

1. În primele zile ale anului 1439, populația florentină fusese cuprinsă, întreagă, de o agitație neobișnuită, în așteptarea, plină încă de nesiguranță, a unui mare eveniment. Venise vestea că conciliul pentru unirea bisericilor de răsărit și apus, care lucra de mai mult timp la Ferrara, se gândea să-și strămute sediul la Florența, din cauza epidemiei de ciumă ce se ivise pe Coasta Adriatică a Italiei și amenința să se întindă mai departe. Când hotărârea s-a luat, în sfârșit, iar pregătirile indispensabile s-au terminat, împăratul Ioan Paleologul și-a făcut intrarea solemnă în capitala toscană, la 15 februarie 1439, însoțit de marii demnitari ai Curții sale, de floarea clerului ortodox și de elita învățaților bizantini, cu care venise să ia parte la dezbaterile marii adunări, menite să înlăture vechea schismă din sânul creștinismului. Era tocmai o duminică și florentinii ieșiseră, în mare număr și în haine de sărbătoare, să vadă impunătorul cortegiu. Un cer senin și un soare cald, de primăvară timpurie, măreau însuflețirea obștească, iar ochii privitorilor, lacomi de priveliști rare, nu se puteau sătura de exotica strălucire a costumelor bizantine. Paliul de aur și toga de purpură a împăratului, mitrele cusute cu fir și pline de pietre scumpe ale înalților ierarhi, mantile lor albastre, violete sau vișinii și epitrahilele lor împodobite cu iconițe, cușmele de mătase roșie și blănurile scumpe ale „apocrisiarilor prințului Valahiei” – cum amintește Vast, care ne descrie alaiul, confundând pe munteni cu moldovenii, singurii care trimiseseră reprezentanți la conciliu¹ – rasele cenușii sau cafenii, anteriele negre și potcapurile preoților de

¹ Henri Vast, *Le Cardinal Bessarion*, Paris, 1878, pp. 62-75. Cf. și Phil. Monnier, *Le Quattrocento*, Paris, 1902, t. II, p. 9.

mir, bărbile lor biblice, în sfârșit, ofereau florentinilor un spectacol nemaivăzut până atunci și îi ajutau să înțeleagă uimirea de care fuseseră cuprinși venețienii, când „grecii”, abia debarcați, la 8 februarie 1438, își slujiseră liturgia, urmată de un *tedium*, în biserica San Marco. Li se părușe catolicilor, urmărind desfășurarea lentă și maiestuoasă a pompei rituale bizantine, că „raiul însuși se coborâșe în biserica lor”. Mișcați până în adâncul sufletului și cu ochii înlăcrimați, își mărturiseau părerea de rău că nesocotiseră, până atunci, pe frații lor de credință. „N-am cunoscut până acum pe greci, nici slujbele lor religioase; după zvonurile ce ne ajunseseră la urechi, îi credeam barbari; acum, când îi vedem, nu ne îndoim că ei sunt primii născuți ai Bisericii și că Duhul Sfânt vorbește printr-înșii”¹.

Nu numai poporul de jos ieșise întru întâmpinarea împăratului, ci se înțelege, și reprezentanții bisericii romane, întreaga aristocrație florentină și elita umaniștilor italieni – pentru care, mai hotărâtoare decât motivele politice și religioase, erau, desigur, interese de altă natură. Când Leonardo Bruni, cancelarul Republicii Florentine, care era în același timp un umanist de frunte, a adresat împăratului, în limba greacă, tradiționala urare de bun venit, el nu saluta, desigur, cu atâta însuflețire, pe suveranul strămtorat care căuta în Apus un ajutor împotriva turcilor, jertfind neatârănarea de până atunci a ortodoxismului, ci pe stăpânitorul urmașilor celor ce, în frunte cu Homer și cu Tucidide, cu Eschil și cu Demostene, cu Platon și cu Aristotel, făcuseră gloria Antichității și procuraseră Evului Mediu principala sa hrană intelectuală.

Și în adevăr, pentru ca acești bizantini, pe care, de la Photius încoace, biserica romană îi considera ca schismatici și îi trata cu disprețul cuvenit unor eretici, să ajungă a fi primiți cu cinstea și cu însuflețirea cu care au fost primiți, de fapt, la Florența, și care depășeau poate intențiile oficialității papale, o schimbare adâncă trebuia să se fi produs în ideile și

¹ D. G. Monrad, *Die erste Kontroverse über den Ursprung des apostolischen Glaubensbekenntnisses*, trad. din limba daneză de A. Michelsen, Gotta, 1881, p. 98.

sentimentele italienilor – ale celor culți, se înțelege. Această schimbare se datora curentului umanist care, de la Petrarca înainte, se străduise să dezgroape monumentele Antichității clasice – ale celei latine mai întâi, ale celei grecești apoi – și să le înfățișeze luminoase, în toată frumusețea lor, ce contrasta atât de puternic cu formele, atât de puțin rafinate, ale culturii medievale, contemporanilor uimiți. Începuturile acestui curent fuseseră grele; mijloacele de informare lipseau, într-adevăr, cu totul. Petrarca însuși, ca să poată învăța limba elenilor vechi, fusese silit să se adreseze unui călugăr grec, Barlaamo, ce venise la Avignon, ca delegat al împăratului bizantin Andronic, să trateze cu Papa Benedict al XII-lea condițiile în care s-ar fi putut face unirea Bisericii de Răsărit și de Apus. Iar cunoștințele pe care le dobândise, pe această cale, nu fuseseră suficiente ca să-i permită să citească manuscrisul poemelor homerice, care îi fusese trimis de la Constantinopol de Nikolaos Sigeros și la care se mărginea astfel să se închine, ca la o icoană sfântă, dar inaccesibilă.

După el, umanismul italian făcuse totuși progrese mari. În 1397 venise la Florența, după mari stăruințe, învățatul bizantin Chrysoloras și deschisese, la „Studio”, primul curs public de limba și literatura greacă. Tot ce republica avea pe atunci mai ales în aristocrație, în biserică, în comerț, se îngrămădise la picioarele catedrei lui, începând cu bătrânul cancelar Collucio de’ Salutati. Dar Chrysoloras nu voise să rămână la Florența decât trei ani. O sumă de italieni au plecat doar, cu el sau după el, la Constantinopol, ca să aprofundeze limba greacă și să adune manuscrisele vechi, în care se păstrau operele Antichității clasice. Nimeni nu se putea socoti pe atunci destul de învățat, după vorba cunoscută a lui Enea Silvio, dacă nu studiasse câtva timp în capitala Imperiului Bizantin. Iar în căutarea manuscriselor vechi, italienii puneau un zel și o abnegație într-adevăr uimitoare. Unii dintr-înșii, deși se găseau, cu mijloace puține, într-o țară străină, în care viața e totdeauna mai grea, își vindeau și hainele de pe ei ca să poată cumpăra „codice”. Așa a fost, între alții, Aurispa, care a jucat un rol atât de însemnat în istoria umanismului italian.

Când se întorceau însă în Italia, cei ce veneau cu o asemenea pregătire erau primiți cu brațele deschise, cinstiți

și încărcăți cu daruri, în schimbul științei pe care o aduceau și al manuscriselor pe care, cu atâtea jertfe, le putuseră aduna. Cei mai mulți și cei mai însemnați dintr-înșii se opreau mai întâi la Florența. Câștigați de libertățile, morale și materiale, ale Republicii Toscanese, Guarino, Aurispa, Filelfo i-au adus ei mai întâi prinosul entuziasmului lor tânăr pentru bătrâna cultură clasică. Sute de ascultători tineri se îngrămădiseră plini de însuflețire, între 1410 și 1434, la „Studio”, să asculte cu evlavie revelațiile acestor înaintași. Iar alături de ei, nu puțini din cei mai în vârstă de hotărâseră, de asemenea, să învețe limba grecească, pe care, cum zicea Leonardo Bruni în cuvântarea menționată mai sus, n-o mai știuse nimeni în Italia, timp de șapte sute de ani, deși toate „doctrinile” romane își aveau izvoarele la vechii eleni.

O atmosferă de simpatie caldă și de vie admirație pentru comorile culturii clasice se formase astfel la Florența, în prima jumătate a veacului al XV-lea. În mijlocul acestei atmosfere s-a adunat conciliul pentru unirea Bisericii de Răsărit și de Apus. De aici, dragostea și respectul cu care au fost primiți grecii în cercurile capitalei toscane, și graba cu care umanistii au căutat să profite de prezența lor spre a-și întinde și adânci cunoștințele. Ședințelor oficiale ale conciliului, ce se țineau la Santa Maria Novella și în care nu se discuta, firește, decât probleme teologice, le urmau banchetele și recepțiile private, la care se discuta mai ales probleme literare și filosofice. Syropulos, istoricul conciliului, ne povestește pe larg banchetele pe care le dădeau Papa Eugen și cardinalul Cesarini, din partea catolicilor, și Arhiepiscopul de Niceea, Bessarion, din partea ortodocșilor. Cosimo de' Medici de asemenea, urmând vechea tradiție a patriciatului florentin, asupra căreia vom reveni mai departe, strângea regulat în jurul său, alături de floarea umanismului italian, pe mai toți învățații bizantini.

Printre acești învățați se găsea și Georgios Gemistos, un bătrân de 83 de ani, înalt și robust, a cărui înfățișare de patriarh biblic sau de mag oriental – cu pletele albe căzându-i în valuri pe umeri, cu sprâncenele stufoase acoperind ochi adânci și pătrunzători, cu barba lungă ce i se cobora până la

brâu – nu putea să nu impresioneze pe italieni. Umaniștilor, stăpâniți încă de cultul tradițional al lui Aristotel, acest filosof de pe alte țărâuri le aducea ideile lui Platon, pe care le expunea cu o surprinzătoare însuflețire – ca și cum propovăduirea lor ar fi fost, pentru el, scopul suprem al vieții. Când bătrânul apărea în grădinile lui Cosimo de' Medici, în cercul literaților strânși în juru-i, și, solicitat de ei, începea să vorbească de filosofia lui Platon, un entuziasm tineresc îi cuprindea întreaga ființă, dând înfățișării lui venerabile, de octogenar nins de vremuri, un nimb de apostol. Peste capetele ascultătorilor, privirea i se pierdea în zare, ca și când ar fi contemplat o lume nevăzută de ei, lumea ideilor eterne, pe care se silea să le-o deschidă cu gesturi hieratice, cu cuvinte inspirate, cu pilde tulburătoare. Vrajiti de puterea de sugestie a acestui prestigios misionar filosofic, italienii se credeau transportați, cât timp îi urmăreau avântul cugetării, în străvechile grădini ale lui Akademos, de pe pământul clasic al Aticei. Unul din școlarii săi greci, Hieronymos Charitonimos, care îl însoțise în Italia, a compus mai târziu asupra-i, cu prilejul morții lui, un „hymnodiu”, adică un cuvânt de proslăvire, publicat de Alexandre, editorul operelor lui Plethon, în Apendice. Referindu-se la impresia pe care dascălul său venerat o produsese asupra umaniștilor italieni, devotatul școlar scria, plin de admirație: „Cât se mirau latinii de înțelepciunea, de virtutea, de puterea de cuvântarea a acestui om! Mai luminos decât soarele strălucea el, când apărea în mijlocul lor. Unii îl proclamau învățătorul și binefăcătorul oamenilor; alții îl numeau Socrat și Platon”¹.

¹ Alexandre, *Traité des lois*, Paris, 1858, App., p. 377. Acest Hieronymos Charitonimos pare a fi devenit, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, profesor de filologie greacă la Paris, și ar fi avut ca școlar pe Reuchlin, umanistul german de care ne vom ocupa mai departe. Reuchlin a reprezentat, într-adevăr, în Germania, neoplatonismul Academiei din Florența, mai ales sub forma pe care i-o dăduse Pico della Mirandola. Ca profesor de filologie la Paris, însă, numele acestui învățat era puțin diferit: „Georges Hermonimos de Sparte”, ceea ce a dat naștere la unele îndoieli și controverse. Nu e însă cazul să ne ocupăm de discuțiile istorico-filologice, care s-au produs în această privință.